

Вікторія Любащенко,
д.філос.н., Український католицький
університет, Інститут українознавства НАНУ

Другий Ватиканський собор і протестантський світ

Протестантський світ неоднорідний, тому узагальнені оцінки і висновки щодо нього завжди мають елемент умовності. І все ж спробую їх зробити. Але спочатку трохи історії. Насправді Другий Ватиканський собор і протестантський світ доволі взаємопов'язані. Аналітики майже одноставні в тому, що цей Собор продовжив реформи Римо-Католицької Церкви, розпочаті ще у XVI ст. Головним змістом Триденту була не стільки боротьба Церкви з протестантизмом, скільки її відповідь на ті зміни, що назрівали в середньовічній Європі у переддень Нового часу. Реформація стала останнім поштовхом до Триденту. Другий Ватиканський собор також підштовхнув світовий протестантизм до низки змін, що їх спостерігаємо останні п'ятдесят років.

Попри спорадичні контакти Апостольської столиці з протестантськими церквами (головно державною Англіканською, особливо після Оксфордського руху), справжній діалог між ними розпочався саме після Собору. Будучи внутрішньо католицьким, Другий “Ватиканум” водночас звернувся до усього християнського – і не тільки – світу. Його документи не могли не зацікавити протестантів. Зупинимось лише на двох документах.

Декрет про екуменізм. Звертаючись у ньому до церков і церковних спільнот, які відокремились від Святого престолу внаслідок Реформації, Собор зазначив, що вони усе ж “окремим спорідненням та відносинами злучені з Католицькою Церквою”¹. Ї між ними і Церквою мають зростати екуменічне чуття і взаємоповага. Декрет нагадав позитивні здобутки “наших роз'єднаних братів”²: визнання Христа головним джерелом віри і центром церковного

¹ Декрет про екуменізм (“Возстановлення єдності – Unitatis redintegratio”). Розділ III. II. 19 (далі – ДЕ) // Документи Другого Ватиканського собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996. – С. 205–206.

² ДЕ. – Вступ. 1 // Документи... – С. 187.

життя, благоговіння перед Святим Письмом, прагнення повсюдно передавати народам свідчення віри. Тому, наголошуючи на пріоритеті для Церкви гуманізації людської сім'ї та історії, Собор високо оцінив усе те, “що для здійснення цього завдання дали й дають своїм трудом інші християнські Церкви та церковні Громади”³. Звісно, Декрет про екуменізм не обійшов увагою доктринальні відмінності між протестантизмом і католицизмом, підтвердивши спадкоємність вчення Католицької Церкви, але, водночас, закликав її вірних утримуватися від легковажності, що шкодить просуванню до єдності.

Ще один документ – Декларація про релігійну свободу (“Гідности людської – *Dignitatis humanae*”), яка підтвердила право особи на вибір віросповідання і засудила насилля та примус за релігійною ознакою, що, власне, майже п'ять століть виборювали протестанти. Перепрошую за тавтологію, але Декларація не обмежилась декларацією. Лише один промовистий факт: у 1978 р. Римо-Католицька Церква відмовилась від статусу державної у чи не найбільш католицьких країнах – в Іспанії та Італії. А нещодавно й Євангелічно-Лютеранська Церква Норвегії позбулася цього статусу (Лютеранська Церква Швеції зробила це у 2000 р.). Заперечення державності Церкви, за якої повноцінна реалізація свободи совісті ускладнюється, завжди було пріоритетом більшості протестантських течій.

Їх особливу зацікавленість викликала також програма змін в католицизмі, накреслена Другим Ватиканським собором. Це, насамперед, – актуалізація питання національних перекладів Біблії, звернення до бібліології та екзегетики, визнання особливої ролі проповіді у служінні, ширше впровадження національних традицій у літургійну практику і те, що Святіший Отець Іван Павло II у своїй енцикліці “Апостоли слов'ян” (1985) назвав “втіленням Євангелія в місцевих культурах”⁴, а ще – піднесення статусу мирян, відновлення місіонерської сутності Церкви і, водночас, уточнення поняття прозелі-

³ Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі (“Радість і надія – *Gaudium et spes*”). Розділ IV. 40 // Документи... – С. 544.

⁴ *Slavorum Apostoli* (“Апостоли славян”). Енциклика Его Святейшества Папы Римского Иоанна Павла II в память о заслугах святых благовестников Кирилла и Мефодия. Одиннадцатый веков спустя. 21 (http://catholic.tomsk.ru/files/encyclia/Slavorum_Apostoli.pdf)

тизму, що розширило простір для пастирської діяльності та євангелізації. Звісно, ці аспекти церковного життя непрості у доктринальному вимірі, неоднаково розуміються в різних християнських течіях, потребують подальшого осмислення. Однак саме акцентування Собору на відкритості в обговоренні зазначених питань і готовності їх практичного вирішення Церквою стало безумовно знаковим.

Цю програму змін неоднозначно сприйняли не лише в католицькому і православному, а й протестантському світах. Одні протестантські спільноти побачили у соборних рішеннях крок назустріч, інші – нове підтвердження істинності лише Католицької Церкви та нездоланності розділення. Відтак ті богословські суперечності, що існували в окремих протестантських течіях і до Собору, були ним мимоволі ще більш поглиблені. Всесвітня Лютеранська Федерація сприйняла рішення Собору як сигнал до діалогу. Деякі, переважно північноамериканські синоди, що сповідують конфесійне лютеранство і закидають Федерації релігійний лібералізм, із сумнівом оцінили сам факт зближення з Апостольською столицею.

І все ж більшість протестантів прийняли запрошення до діалогу. Після Собору Католицька Церква повернулась обличчям до екуменічного руху. Не увійшовши офіційно до Всесвітньої Ради Церков, Рим виявив наполегливу ініціативу нових двосторонніх богословських зустрічей. З боку Святого престолу їх здійснює Папська рада зі сприяння християнській єдності⁵, з боку протестантів – богослови і церковні керівники. Діалог не обмежується доктринальними питаннями, хоча вони головні, а торкається широкого спектру проблем релігійного і суспільного життя, які потребують церковної опіки.

Найближчою до католицизму у своїй догматично-літургійній традиції є Єпископальна Церква. Офіційний діалог між ними здійснюють Англійсько-римо-католицька міжнародна комісія, Комісія з богослов'я шлюбу, Комісія з питань єдності та місії. Лише один з відомих наслідків зближення двох

⁵ Офіційні документи Папської ради у царині католицько-протестантського діалогу див.: Pontifical Council for Promoting Christian Unity (http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni)

церков і, водночас, свідчення неприйняття ліберальних змін в Англiканській Церкві: звернення 2010 р. частини її єпископів до Святого престолу з проханням про входження у Римо-Католицьку Церкву на умовах Апостольської Конституції Святішого Отця Венедикта XVI “Англiканським громадам” (2009)⁶.

Генетично пов’язана з англiканством Методистська Церква також веде доволі активний діалог з Апостольською столицею. Лютеранство у Лютерансько-католицькій комісії з єдності представляє Всесвітня Лютеранська Федерація. Головним результатом роботи Комісії стала Спільна декларація про доктрину виправдання, урочисто підписана в Аугсбурзі 1999 р. у День Реформації. Декларація спробувала зняти католицько-лютеранське протиріччя в ученні про спасіння поєднанням понять “віра” і “добрі діла”⁷. Конфесійне лютеранство визнало цей компроміс таким, що суперечить ученню Мартіна Лютера *Sola Fide* і не знімає принципову доктринальну відмінність між лютеранською і католицькою сотеріологією⁸. Натомість Всесвітня Методистська Рада, яка пріоритетом свого діалогу з Римом оголосила, як зазначено в її резолюції від 23 липня 2006 р., досягнення “єдності у вірі, місії і таїнствах”⁹,

⁶ Текст документу: Benedict XVI. Apostolic Constitution Anglicanorum coetibus providing for Personal Ordinariates for Anglicans entering into Full Communion with the Catholic Church (http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/apost_constitutions/documents/hf_ben-xvi_apc_20091104_anglicanorum-coetibus_en.html)

⁷ “У вірі ми спільно вважаємо, що виправдання є справою триєдиного Бога. Отець послав Сина у світ спасти грішників. Підстави виправдання полягають у втіленні, смерті і воскресінні Христа. Тобто виправдання означає, що Сам Христос і є наша праведність, в якій ми маємо частину через Духа Святого з волі Отця. Спільно ми сповідуємо: тільки по благодаті, по вірі у справу спокутування Христа, а не по якій-небудь нашій заслuzі, ми прийняті Богом і отримуємо Духа Святого, Який оновлює наші серця, озброюючи і закликаючи нас на добрі діла... Ми спільно сповідуємо, що добрі діла – християнське життя у вірі, надії і любові – йдуть за виправданням і є його плодами”. Цит. за: Joint Declaration on the Doctrine of Justification by the Lutheran World Federation and the Catholic Church. 15, 37 (http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/documents/rc_pc_chrstuni_doc_31101999_cath-luth-joint-declaration_en.html)

⁸ Див. офіційну оцінку Спільної декларації, опубліковану Комісією з богослов’я і церковних зв’язків Лютеранської Церкви Синоду Міссурі: The Joint Declaration on the Doctrine of Justification in Confessional Lutheran Perspective. – St. Louis, 1999 (<http://www.lcms.org/Document.fdoc?src=lcm&id=339>)

⁹ Див.: Address of Cardinal Walter Kasper at Signing Ceremony of Methodist Association with the Joint Declaration on the Doctrine of Justification. Seoul, South Korea, 23 July 2006 (http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/meth-council-docs/rc_pc_chrstuni_doc_20060723_kasper-seoul_en.html)

підтримала Декларацію¹⁰.

Понад сорок років триває Міжнародний реформатсько-католицький діалог за участю Всесвітнього Альянсу Реформатських Церков. У рамках тристоронніх відносин – Святого престолу, Всесвітньої Лютеранської Федерації та Всесвітнього Альянсу Реформатських Церков діє також спільна Комісія з богослов'я шлюбу і проблем змішаних шлюбів.

Євангельський протестантизм у міжцерковному діалозі репрезентований Всесвітнім Євангельським Альянсом, Церквою Христа, Всесвітнім Батистським Альянсом, Всесвітньою Менонітською Конференцією, а також керівниками найбільших п'ятидесятницьких церков (головно Міжнародної "Асамблеї Божої") та учасниками харизматичного руху в протестантських і англіканських церквах. Розпочаті й контакти з Церквою Адвентистів сьомого дня (АСД), підготовлені попередньою співпрацею католиків з Міжнародною асоціацією релігійної свободи. В офіційній заяві від 15 квітня 1997 р. Адміністративного комітету Генеральної конференції Церкви АСД зазначено: "Ми не можемо викреслити з пам'яті... нетерпимість і навіть переслідування з боку Римської Католицької Церкви... Однак... упродовж історії були випадки прояву упередженості і навіть нетерпимості з боку протестантів, в тому числі і адвентистів сьомого дня... Тому... ми визнаємо деякі позитивні зміни в сучасному католицизмі і зберігаємо тверде переконання у тому, що чимало членів Католицької Церкви – наші брати і сестри у Христі"¹¹.

Чи вирішили ці, як бачимо, вже доволі тривалі дискусії непорозуміння, які століттями накопичувались між католиками і протестантами. Звісно, ні. Шлях примирення складний, обтяжений взаємними образами і побоюванням

¹⁰ Див.: The World Methodist Council Statement of Association with The Joint Declaration on the Doctrine of Justification (accompanied by the Official Common Affirmation signed by Representatives of the Catholic Church, the Lutheran World Federation and the World Methodist Council). Seoul, South Korea, 23 July 2006 (http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/meth-council-docs/rc_pc_chrstuni_doc_20060723_text-association_en.html)

¹¹ Цит. за: Как Церковь адвентистов седьмого дня относится к католицизму // Евро-Азиатское отделение ГК Церкви Христиан-Адвентистов седьмого дня. Отдел Общественных Связей и Религиозной Свободы. Церковные документы (извлечения). – Москва, 2001. – С. 8. Порівн: How Seventh-day Adventists View Roman Catholicism // Statements, Guidelines & Other Documents: A Compilation / Ed. by R. Dabrowski. – Silver Spring, 2000 (<http://adventist.org/beliefs/statements/main-stat42.html>)

втрата своєї віри, на ньому виникають нові перешкоди, прикладів яким чимало. Однак безумовно: попри те, що буденне релігійне життя мільйонів віруючих часто далеке рафінованим богословським дискусіям, останні усе ж позитивно впливають на церковну практику. Свідчення цього – потужний, без перебільшення, поступ практичного екуменізму, який вже випереджає теоретичний. Прикладів цієї живої екуменії ще більше.

Розпочаті Другим “Ватиканумом” відкритий діалог, програма змін, літургійна реформа, рішення повернення Церкви до буденних потреб людини і суспільства оцінено деякими опонентами Собору як поступка протестантизму, аджорнаменто названо другою Реформацією. Цей, радше емоційний, погляд можливо й потребує окремого розгляду. Мене цікавить, як Собор і пост-соборні зміни вплинули на протестантизм. Принаймні для останнього зближення з католицизмом виявилось доволі змістовним і повчальним. Зупинюсь лише на кількох загальних моментах.

Перше. Зближення відкрило парадоксальну річ: католики і протестанти, попри минулі 500 років, або погано, або майже не знають одні одних, і це зумовлює взаємну упередженість. В преамбулі Спільної декларації про доктрину виправдання католицькі і лютеранські богослови визнають: “...ця Декларація сформована переконанням, що наші церкви з плином історії дійшли нових прозрінь. Зміни, що відбулися, не просто уможливили, а й вимагають від церков перегляду питань, які роз’єднують...”¹². XVI ст. німецький реформатор Філіп Меланхтон і тюрінгенські теологи у своїх листах до константинопольського патріарха Єремії II Траноса висловлювали подив з того, що, виявляється, на Сході існує істинна Церква, близька лютеранській. Сьогодні протестантизм відкриває для себе і католицизм, по-новому прочитує те, що було категорично заперечене у запалі релігійних війн Нового часу. Наприклад, протестант більше пізнає духовність чернечого життя, яке в католицизмі менш інклюзивне, ніж в православ’ї і, дійсно, більш пізнаване. Звернення до чернечого ідеалу в лютеранстві почалось ще в кінці XIX ст. А після Собо-

¹² Цит. за: Joint Declaration. 7.

ру ця тенденція набула виразних і далеко непоодиноких форм: реформатська чернеча громада в Тезе, яка вже стала міжконфесійною, баптистські спільноти чернечого типу на Балканах, інтерес до паломництва і чернечого життя шведських п'ятидесятників і харизматів (громади “Слово життя” Ульфа Екмана). Прояви монашого типу – усамітнення, затворництво, сповідання ступенів “духовної ліствиці”, як виявляється, здавна хвилювали частину руських баптистів¹³.

Друге. Діалог пришвидшив процес зближення і співпрацю в середині протестантизму. Звісно, Ватиканський собор не є “автором” цих змін, але його вплив на них очевидний. У 1973 р. реформатські, лютеранські та їх унійні, а також споріднені з ними вальденські і чеськобратські громади в Європі підписали Лейденський конкордат, який визнав між ними “спільне розуміння Євангелії... та... церковну єдність”¹⁴. Національна Рада Церков США, утворена в середині ХХ ст. з Англійської і Пресвітеріальної церков, нині об'єднує представників тридцяти п'яти протестантських і православних церков, історичних афро-американських та етнічних громад, котрі обіймають 45 млн. віруючих. У багатьох міжконфесійних, миротворчих, екологічних, філантропічних програмах Ради бере активну участь Римо-Католицька Церква. Зняття внутрішніх бар'єрів відбувається і в пострадянському протестантизмі, який попри свій вихід з тривалої штучної ізоляції, залишається ще чи не найбільш консервативним з-поміж одновірчих громад світу. Релігійна періодика минулого століття в Україні, Росії, країнах Балтії прискіпливо занотовувала відмінності між баптистами і лютеранами, адвентистами і методистами, вважаючи їх перешкодою для спільних зібрань і навіть шлюбів. Сьогодні Євхаристійні служіння за участю віруючих різних протестантських традицій – річ майже буденна. В Україні збільшується кількість міжпротестантських асоціацій, нарад, асамблей, які запрошують до співпраці та співучасті православ-

¹³ Див.: Прохоров К. “Монашествующие” и Христа ради юродивые в отечественном баптизме // 105 лет легализации русского баптизма. – Москва, 2011 (<http://www.rusbaptist.stunda.org/monks.pdf>)

¹⁴ Leuenberger Konkordie. Konkordie reformatorischer Kirchen in Europa. Einführung (http://www.ekd.de/glauben/bekenntnisse/leuenberger_konkordie.html); Лейденбергский Конкордат. Соглашение между реформированными церквями Европы. Введение (<http://skatarina.ru/library/oikumena/lkonk.htm>)

них і католиків.

Третє. Зближення збагачує протестантизм богословською спадщиною історичного християнства, поглиблює розуміння власних сутності і розмаїття, а також дозволяє більше відкрити для інших своє надбання. Друга половина ХХ ст. позначена помітним поступом у розвитку протестантських теології та освіти в усьому світі, їх зверненням до святоотцівських текстів, історії давньої Церкви, вивчення католицького і православного богослов'я і літургії, розуміння необхідності культурної контекстуалізації власних теології та місії. Приміром, однією з дослідницьких програм Богословського товариства Євразії (обіймає навчальні заклади різних протестантських течій країн СНД і Балтії) є пошук свого культурного коріння у надрах слов'янського християнства, опертого на кирило-мефодіївську традицію, що є об'єднавчою для Західної і Східної Європи. В контексті цього все частіше порушується питання традиції – і в культурному, і конфесійному, і богословському розуміннях. Поняття традиції в протестантизмі століттями ототожнювалося лише з Переданням, яке поставило Церкву над Словом Божим. Протестантські праці з історичного богослов'я, які виходять нині в Америці, Голландії, Росії, є своєрідними енциклопедіями з патрології, католицької і православної думки, а також новим, з позицій сучасності, прочитанням власних отців Церкви. Саме так називає Мартіна Лютера Українська Лютеранська Церква, яка також офіційно вшановує отців Західної і Східної Церков, дотримується східної літургії та юліянського календаря, заохочує студентів Семінарії св. Софії до проведення літніх вакацій у православних і греко-католицьких монастирях.

Четверте. Католицько-протестантський діалог пришвидшив структурні зміни у світовому протестантизмі. Взагалі, можливо, чи не найбільший позитив від нього отримали протестантські церкви, які мають менше спільного з католицизмом і традиційно ставились до нього з особливою недовірою. До Собору відносини між церковним протестантизмом (що є продуктом магіс-

терської¹⁵ Реформації) та євангельським (вийшов з радикальної Реформації) були доволі напруженими, а участь останнього у Всесвітній Раді Церков – малопомітною. За винятком кількох відомих постатей: п'ятидесятника Девіда дю Плессі (запрошеного, до речі, спостерігачем на Другий Ватиканський собор) або баптиста Ернста Пейна, який фактично привів Всесвітній Баптистський Альянс у Раді. Відтак, звернення Риму до євангельських спільнот неабияк піднесло їх статус і навіть сприяло появі в їхньому середовищі нового пробудження, відомого як харизматичне. Після підтримки Святішим Отцем Павлом VI харизматичного відновлення, що охопило католицькі приходи, цей рух в протестантизмі набув особливого імпульсу. Сьогодні протестанти в Україні сперечаються: в якій конфесії народились харизмати ХХ ст. Протестанти-харизмати поступ католицької харизматії приписують собі. П'ятидесятництво, яке першим надало ідеї хрещення Святим Духом доктринального виміру, в своїй несимпатії до харизматії вважає її породженням католицизму. Харизматичний рух усе більше змінює обличчя світового протестантизму, розмиваючи кордони традиційних церков, породжуючи міжконфесійні моделі, нову релігійну субкультуру, сміливо відмовляючись від усталених норм общинного життя. Можливо, церкви нового покоління є проявом еклезіального принципу, актуалізованого Реформацією: “Церква завжди реформується”, і як усе нове сприймаються неоднозначно? Адже чимало віруючих з церковного та євангельського протестантизму критично оцінюють харизматичний рух як такий, що відійшов від головного фундаменту – Біблії. А ось Понтифікальна рада у справах мирян призначила органи з керівництва рухом: Католицьке братство спільнот і товариств харизматичного союзу та Міжнародну службу католицького харизматичного оновлення. Отже, Апостольська столиця зуміла скерувати це пробудження у церковне русло, визнавши, що харизматик може бути вірним членом Церкви. І цим католицизм ви-

¹⁵ Від лат. magistratus – начальство; в лютеранстві і кальвінізмі – визнання органів міського і державного управління, співпраця з ними, заперечена анабаптистами, менонітами, баптистами та іншими євангельськими течіями. Не плутати з лат. magisterium – управління, керівництво, начальство; в католицизмі і православ'ї – офіційне учительство Церкви (Sacred Magisterium).

явився більш готовим до нових релігійних рухів.

Протестантський світ сьогодні також готується до визначальної дати – 500-ліття Реформації. Всесвітня Лютеранська Федерація запросила Святий престол до участі у передювілейній роботі, назвавши її перевіркою екуменічних відносин. Нині вже готується спільний документ, що має осмислити феномен Реформації в контексті загальнохристиянських історії і сучасності та ще більше зблизити дві конфесії¹⁶. Тому до підготовки ювілею залучені представники різних протестантських і католицьких церков. Водночас, Реформація є спільною історією не лише Західної, а й Східної Європи, частиною якої і у XVI ст., і сьогодні є Україна. Приймавши дійсно демократичне Законодавство про свободу совісті, наша країна, на відміну від більшості пострадянських республік, не переглянула його на користь тієї чи іншої релігії. Відтак, позитивне вирішення Україною міжконфесійних відносин може стати ще одним прикладом перспективності діалогу. В цьому – її своєрідна участь в програмі оновлення, яку обрав Другий Ватиканський собор для католиків і запропонував віруючим інших релігій.

¹⁶ Barrick A. Lutheran leaders invite Pope to play a part in their 500th anniversary (<http://www.christiantoday.com/article/lutheran.leader.invites.pope.to.participate.in.anniversary.of.the.reformation/27263.htm>); Thavis J. Pope to Lutherans: let us not lose the great things we have in common (<http://www.catholicherald.co.uk/news/2011/09/23/pope-to-lutherans-let-us-not-lose-what-we-have-in-common>); Lutherans and Roman Catholics look forward to joint anniversary in 2017 (<http://evl.fi/EVLUutiset.nsf/Documents/2986A97030B5B46CC22578D10043936B?OpenDocument&lang=EN>); 500-летие Реформации объединит католиков и протестантов (<http://www.bible.com.ua/news/r/66399>) та ін.